

# Synagoga Nożyków na ulicy Twardej 6 w Warszawie

W przedwojennej Warszawie, której niemal 30% mieszkańców stanowiła ludność żydowska, było kilkaset domów modlitwy i kilka synagog. Dziś pozostała tylko jedna synagoga na ulicy Twardej 6 i jeden skromny dom modlitwy na ulicy Targowej nr 50/52, ufundowany w 1934 r. Wraz z ocalałą synagogą na Twardej przetrwało nazwisko jej fundatorów – Zalmana i Rywki Nożyków.

W drugiej połowie XIX w. rejon ulicy Twardej i placu Grzybowskiego były całkowicie zdominowane przez ludność żydowską. Mieściły się tu liczne sklepiki z wyrobami żelaznymi, towarami kolonialnymi, materiałami budowlanymi i wszelkimi innymi, a także małe wytwórnie sytuowane w oficynach kamienic. Na parceli oznaczonej numerem hipotecznym 1085A znajdował się duży zajazd furmański, będący bazą dla starozakonnych Żydów trudniących się transportem, głównie na trasie Warszawa-Radom-Szydłowiec.

W 1879 r., po przebicciu ulicy Próżnej, od Zielnej do placu Grzybowskiego, jej nowy odcinek szybko zaczął zapełniać się zabudową czynszową. Jako pierwszy, w latach 1880-188?, powstał budynek na działce nr 1081E, na rogu Próżnej i placu Grzybowskiego (pl. Grzybowski 4/ Próżna 9), wzniesiony według projektu architekta Franciszka Braumana dla Naftala Perlmana i Zalmana (Zelmana) Nożyka. W parterze budynku znalazły się sklepy z mosiądzem i wyrobami z brązu oraz skład wyrobów żelaznych Nożyka.

Zalman, syn Menase, oraz Rywka, córka Mojżesza – małżonkowie Nożyk by-



li majątnymi i religijnymi Żydami. Wyrazem ich pobożności było ufundowanie synagogi. Świątynia ta miała być przeznaczona dla ludzi mniej majątnych, dla których użytkowana przez wielką burżuazję Wielka Synagoga na Tłomackim była zbyt przytłaczająca swą wielkością i bogactwem.

11 kwietnia 1893 r. został spisany przez notariusza Szymona Landaua akt kupna-sprzedaży zawarty przez Zalmana Nożyka i Jana Engelberta Zembrzuskiego, na mocy którego Nożyk za kwotę 157 tysięcy rubli stał się właścicielem parceli o numerze hi-

potecznym 1098A, położonej przy ulicy Twardej 6.

W testamencie sporządzonym 11 lipca 1893 r. Zalman i Rywka Nożyk zapisali Warszawskiej Gminie Starozakonnych połowę swego majątku wraz z tytułem własności nieruchomości spadkowych. Życzeniem ich było, żeby wystawiona ich sumptem bóżnica przez wszystkie czasy nosiła nazwę „Synagogi Zalmana i Rywki Małżonków Nożyk”.

Pięć lat później, wiosną 1898 r., na parceli przy ulicy Twardej 6 rozpoczęto budowę synagogi, którą ukończono wiosną roku 1902. Całkowity koszt budowy świątyni, przeznaczona dla 600 osób, wyniósł 250 tysięcy rubli. 5 kwietnia 1902 r. warszawski policmajster wydał Nożykowi zgodę na otwarcie synagogi, co nastąpiło 26 maja tegoż roku.

Zalman Nożyk zmarł w grudniu 1903 r., jego żona Rywka – w listopadzie roku 1915. Po jej śmierci Gmina Starozakonnych przeszła w posiadanie 3/8 nieruchomości przy ulicy Twardej, w 1919 r. nabyła ostatecznie całą nieruchomość za kwotę 1150 tysięcy marek polskich.

W 1923 r. synagogę remontowano, wówczas też architekt Maurycy Grodzieński sporządził projekt dobudowy do jej wschodniej ściany półokrągłego chóru, zrealizowany w tym samym roku. We wrześniu 1939 r. uszkodzony został dach synagogi, w 1941 r. Niemcy urządzili w świątyni magazyn, niszcząc i dewastując wystrój wnętrza. Po wojnie wstępnie zabezpieczony budynek oddano w użytkowanie Warszawskiej Gminie Wyznania Mojżeszowe-

go. Generalny remont przeprowadzony w latach 1977-1983 przez Warszawski Oddział Pracowni Konserwacji Zabytków przywrócił synagodze pierwotny wygląd.

18 kwietnia 1983 r., w przeddzień czterdziestej rocznicy wybuchu powstania w Getcie Warszawskim, synagoga została uroczystie oddana do użytku i odtąd pełni funkcje kultowe.

Nie jest znany autor projektu budynku bóżnicy; pewne elementy dyspozycji wnętrza i wystroju świątyni oraz niektóre rozwiązania techniczne (m.in. użycie żeliwa i odlewów cynkowych) wskazują na nawiązania do wzniesionej w latach 1876-1878 Wielkiej Synagogi na Tłomackiem.

Synagoga na Twardej, prezentująca architektoniczny typ bóżnicy zreformowanej, wzniesiona została w stylu neoromańskim, z elementami ornamentyki mauretańskiej. Budynek, ustawiony na osi wschód-zachód, ma rzut zbliżony do litery „T” – sala modlitwy jest prostokątna, połączona od zachodu z szerszą, także prostokątną, częścią mieszczącą główne wejście i przedsionek. Obie kondygnacje ścian pokryte są poziomym boniowaniem i rozdzielone pasem fryzu akantowego. Elewacje boczne otwierają się trójdzielnymi arkadkowymi oknami ujętymi dekoracją plecionkową, z plastycznie opracowanymi wspornikami. Fasadę ozdobiła bogatą dekoracją architektoniczną i rzeźbiarską, skupioną na osi głównego wejścia do świątyni, nad którym umieszczono Tablice Praw, a wyżej – w zamknięciu trójkątnego szczytu – dużą rozetę z wplecionym motywem gwiazdy Dawida.

Wnętrze synagogi ma formę trójnawowej, trójprzęsłowej pseudo bazyliki emporowej, zamkniętej sklepieniem kolebkowym, z nawą główną otwierającą się ku bocznym rytmem arkad, których odcinkowe łuki wspierają się przemiennie na smukłych żeliwnych kolumnach o wysokich akantowo-rozetowych głowicach i na czworobocznych filarach z trzonami ozdobionymi dekoracją płycinową. Ponad pierwszą kondygnacją naw bocznych umieszczona jest empora przeznaczona dla kobiet (babiniec), otwarta ku wnętrzu szerokimi arkadami opartymi na wielobocznych filarach o bogato ukształtowanych głowicach. Balustradę empory

ozdobiono prostokątnymi ażurowymi płycinami ze skomplikowaną dekoracją plecionkową, ujętymi od dołu pasem fryzu o motywach falistej wici roślinnej, kontynuującym się wzdłuż wszystkich ścian.

Przy ścianie wschodniej, usytuowane w płytkiej apsydzie, znajduje się podwyższenie z szafą ołtarzową – aron ha-kodesz, ujętą oprawą architektoniczną w formie ośmiu marmurowych kolumn dźwigających kamienne belkowanie zwieńczone wysoką ośmioboczną kopułą. Kopuła, pokryta ażurową miedzianą łuską wypełnioną szkłem (pierwotnie barwnym), zwieńczona jest sterczynką-latarenką z gwiazdą Dawida. Przed aron ha-kodesz na niewielkim

podwyższeniu znajduje się Bima, dalej – nieco z boku – pulpit kantora.

Tablice umieszczone po bokach wejścia przypominają fundatorów świątyni i okoliczności jej odnowienia.

Anna Radźwicka-Milewska

Podstawowe materiały bibliograficzne:

1. Eleonora Bergman, Jan Jagielski, „Zachowane synagogi i domy modlitwy w Polsce” Katalog, Warszawa 1996.
2. Karol Murawski, „Warszawskie judaica” Przewodnik, Warszawa 1997.
3. Anna Radźwicka-Milewska, „Synagoga Zalmana i Rywki Nożyków Warszawa, ulica Twarda 6”, Dokumentacja historyczna i konserwatorska Warszawa 1983, opis w archiwum Urzędu Konserwatora Zabytków w Warszawie

